

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут міжнародної освіти
Кафедра мовної підготовки 1

Матеріали для засідання науково-методичного семінару
«Сучасний український правопис: основні
зміни та функціонування»

Підготувала:

Вакуленко Карина Романівна,
викладачка кафедри мовної підготовки 1
Навчально-наукового інституту міжнародної освіти
ХНУ імені В. Н. Каразіна,
аспірантка кафедри української і зарубіжної літератури
та журналістики імені Леоніда Ушкалова
українського мовно-літературного факультету
імені Г. Ф. Квітки – Основ'яненка
ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Харків – 2020

«Сучасний український правопис: основні зміни та функціонування»

Що таке правопис? І чому він змінюється?

Правопис – це правила відтворення мовлення на письмі. Правопис складається з трьох підсистем: графіки (букв, якими позначають найтипівіші звуки), орфографії (закономірностей поєднання букв для передавання на письмі звукового образу української мови) і пунктуації (розділових знаків, за допомогою яких позначають змістове й інтонаційне членування висловленої думки). Кожна з цих підсистем, як і кожний з розділів правопису, мають свою історію. Українська графіка бере початок від старослов'янського письма. У нинішньому українському алфавіті є буква, якої не було в традиційній кирилиці, – це г, що відома з кінця XVI ст. і набула поширення в XVII ст. Буква ї в українських текстах спочатку вживалася замість колишньої ѣ та на місці е в новозакритому складі, а згодом перебрала на себе функції позначення сполучення j + i. Зазнала специфікації в українському правописі й буква є, що вживається на позначення йотованого е (j + e) та е з м'якістю попереднього приголосного (ь + e); її немає в інших сучасних кириличних правописах. З розвитком нової української літературної мови, яку пов'язують з виходом у світ «Енеїди» Івана Котляревського, письменники, які писали живою українською мовою, шукали засобів передавати справжнє звучання слів, а не йти за їхнім давнім традиційним написанням. Цей пошук був великою мірою стихійним: від 1798 до 1905 року нараховується близько 50 різних (більш і менш поширених, іноді суто індивідуальних) правописних систем. Найпомітнішими серед них були правописні системи 3 Олексія Павловського, «Русалки Дністрової», Пантелеймона Куліша, Євгена Желехівського, Михайла Драгоманова.

Чому змінюється правопис?

- ❖ зберігає українську орфографічну традицію
- ❖ уніфікує орфографічні норми

- ❖ додає правописні правила для вичерпної кодифікації мовних норм
 - ❖ відображає основні зміни в сучасній мовно-писемній практиці
 - ❖ формує правила написання нових запозичених слів, нових власних назв
- ❖ усуває застарілі або неточні формулювання

Історія становлення українського правопису

У становленні українського правопису брали участь науковці й культурні діячі і східних, і західних українських земель: Володимир Антонович, Павло Житецький, Костянтин Михальчук, Павло Чубинський, Євген Желехівський, Степан СмальСтоцький, Василь Сімович та ін.

У 1876 році російський імператор Олександр II ухвалив акт, згідно з яким українська графіка опинилася під заборонаю. Українські тексти, навіть дозволені урядовою цензурою, слід було друкувати з використанням російської абетки. Після скасування цієї заборони в 1907 -1909 роках вийшов друком знаменитий словник української мови за редакцією Бориса Грінченка, у якому застосовано принцип фонетичного українського правопису.

У 1918 році опубліковано проєкт офіційного українського правописного кодексу, запропонований професором Іваном Огієнком, у доопрацюванні якого згодом узяли участь академік Агатангел Кримський і професор Євген Тимченко.

У 1919 році цей проєкт був виданий під назвою «Головніші правила українського правопису». Цього ж року спільне зібрання Української академії наук схвалило «Найголовніші правила українського правопису» – перший в історії України офіційний загальнодержавний правописний кодекс. В умовах складних геополітичних змін, війн і соціальних катаклізмів він справляв визначальний вплив на формування української мови як національного, а не етнологічного феномену. Його творці орієнтувалися, по-перше, на специфіку історичної й діалектної основи української мови, на її

характерні ознаки порівняно з іншими слов'янськими мовами, і, по-друге, на мовну практику визначних українських письменників і перекладачів.

У 1925 році уряд УСРР створив при Народному комісаріаті освіти Державну комісію для впорядкування українського правопису, а в 1927 році за наслідками роботи Всеукраїнської правописної конференції, що відбулася в Харкові, комісія підготувала проєкт всеукраїнського правопису, в опрацюванні якого взяли участь мовознавці з Наддніпрянщини й західноукраїнських земель. Від імені держави 6 вересня 1928 року цей Український правопис, який отримав неофіційну назву «харківський», затвердив нарком освіти УСРР Микола Скрипник. Та вже за кілька років після згорання політики «українізації» й самогубства Миколи Скрипника за вказівкою влади до «харківського» правопису внесли суттєві зміни, скасувавши низку його норм як націоналістичних і таких, що «покликані штучно відірвати українську мову від великої братньої російської». Почалася хвиля тотального зросійщення, і в 1933-му оголосили цей правопис «націоналістичним», таким, що «ставив бар'єр між українською та російською мовою і гальмував вивчення грамоти широкими трудящими масами». Народний комісаріат освіти УСРР схвалив інший правопис, який з незначними змінами й доповненнями (упродовж 1930-х рр., 1946 р., 1960 р.) діяв до 1989 року. З алфавіту було свавільно вилучено букву г, що вплинуло на функціонування графічної й фонетичної систем мови. Репресований «харківський» правопис з деякими змінами й доповненнями залишався чинним на західноукраїнських землях поза Українською РСР і в переважній частині української діаспори.

У 1989 році затверджено і в 1990 році опубліковано нову редакцію Українського правопису, у якій поновлено букву г, уточнено й доповнено окремі правописні норми. У 2015–2018 роках Українська національна комісія з питань правопису, до якої увійшли фахівці мовознавчих установ Національної академії наук України та представники закладів вищої освіти з різних регіонів України, розробила проєкт нової редакції Українського

правопису. Після громадського обговорення його схвалено на спільному засіданні Президії Національної академії наук України та Колегії Міністерства освіти і науки України 24 жовтня 2018 року.

22 травня 2019 року Кабмін ухвалив нову редакцію Українського правопису. Сучасна редакція Українського правопису повертає до життя деякі особливості правопису 1928 року, які є частиною української орфографічної традиції і поновлення яких має сучасне наукове підґрунтя. Водночас правописна комісія керувалася розумінням того, що й мовна практика українців другої половини ХХ ст.– початку ХХІ ст. вже стала частиною української орфографічної традиції. Поділяючи думку про злочинний характер репресивних дій тоталітарного режиму щодо «харківського» правопису і його творців, кодифікатори мови не можуть знехтувати тим, що мову народу творить його історія: мова змінюється, і правопис має відображати насамперед її сучасний стан.

Нинішня українська мова – це багатофункціональна мова з розвиненою різноплановою стилістикою, сучасною науковою термінологією, це мова, яка взаємодіє з багатьма світовими мовами. У сучасній редакції Українського правопису збережено підхід до мови як до знакової системи й суспільного явища.

Зміни у правописі можна поділити на дві великі групи: власне зміни у написанні слів і варіантні доповнення до чинної норми.

Власне зміни у написанні слів

1. Без варіантів тепер вживаються слова: *проєкт, проєкція* (так само як *ін'єкція, траєкторія, об'єкт* та інші слова з латинським коренем *-ject-*) *плеєр* (play+er), *конвеєр* (convey+er), *феєрверк, Соєр, Хаям, Феєрбах*.

Звук [j] звичайно передаємо відповідно до вимови іншомовного слова буквою й, а в складі звукосполучень [je], [ji], [ju], [ja] буквами є, і, ю, я.

Уникаючи подвійної йотації, пишемо тепер *фоє, Гоя, Мая* замість *фойє, Гойя, Майя* та подібне.

2. Буквосполучення ск, що в англійській, німецькій, шведській та деяких інших мовах передає звук [к], відтворюємо українською буквою к: *Дікенс, Дікінсон, Джексон, Текерей, Бекі, Букінгем, Бісмарк, Брюкнер, Брокес, Ламарк, Штокманн, Стокгольм, Рудбек, Шерлок.*

3. Ми пишемо окремо пів Європи, пів яблука, пів хвилини.

Але одним словом як цілісне поняття *півострів, півзахисник, півмісяць.* Невідмінюваний числівник *пів* зі значенням «половина» з наступним іменником – загальною та власною назвою у формі родового відмінка однини **пишемо окремо:** *пів аркуша, пів години, пів відрá, пів міста, пів огірка, пів острова, пів яблука, пів ящика, пів ями, пів Європи, пів Києва, пів України.*

Якщо ж *пів* з наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх **пишемо разом:** *піваркуш, південь, півзáхист, півкóло, півку́ля, півмісяць, півóберт, півовáл, півострів.*

4. Пишемо разом мінісукня, віцепрезидент, ексміністр, вебсайт.

❖ **Разом пишемо:** слова з першим іншомовним компонентом, що визначає кількісний (вищий від звичайного, дуже високий або слабкий, швидкий і т.ін.) вияв чого-небудь: *архі-, архи-, бліц-, гіпер-, екстра-, макро-, максі-, міді-, мікро-, міні-, мульти-, нано-, полі-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш-:* *архіскладний, гіпермаркет, екстраклас, макроекономіка, мікрохвiлі, мультимільйонér, преміумклас, супермаркет, топменеджер, топмодель, ультрамодний, флешінтерв'ю.*

❖ **слова з першим іншомовним компонентом анти-, контр-, віце-, екс-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-:** *антивірус, контрудár, віцепрем'єр, віцеконсул, ексчемпіон, ексміністр, експрезидент, лейбгвардієць, лейбмédик, оберма́йстер, оборофіцér, оберлейтенáнт, оберпрокурóр, штабскапітан, унтерофіцер, але за традицією контр-адмірál.*

5. Зміни в окремих словах: священник (як письменник), Святвечір

Разом пишемо:

складноскорочені слова (мішані та складові абрєвіатури) й похідні від них: *адмінресурс, Міносвіти, профспілка, Святвечір.*

6. Зміни в правописі великих літер

З великої літери пишемо назви товарних знаків, марок виробів.

Автомобілі марки «Жигулі» вироблялися з 1970 по 2014 рік.

З малої букви, якщо вживається як загальна назва, наприклад:

Він приїхав на старих обшарпаних «жигулях»

(... на новому блискучому «фольксвагені»).

З малої літери пишемо назви сайтів без родового слова (*твітер, гугл*);

Назви сайтів з родовим словом пишемо з великої букви та в лапках (*мережа «Фейсбук», енциклопедія «Вікіпедія»*);

Назви сайтів, ужиті як назви юридичних осіб, пишемо з великої букви та без лапок (РНБО ввела санкції проти Яндексa).

Варіантні доповнення до чинної норми

Частина змін в новому правописі – **варіантивні**. Тобто, мовець сам визначає, чи послуговуватися йому змінами, чи писати\говорити за звичкою.

1. *Вергілій і Вергілій, Георг і Георг, Гуллівер і Гуллівер*

У прізвищах та іменах людей допускається передавання звука [g] двома способами: **шляхом адаптації до звукового ладу української мови – буквою г** (*Вергілій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуар, Гуллівер*) і **шляхом імітації іншомовного [g] – буквою г** (*Вергілій, Гарсія, Гетель, Георг, Гете, Грегуар, Гуллівер*).

2. *Аудієнція і авдієнція, лауреат і лавреат (пор. лавр), аудиторія і авдиторія*

У словах, що походять із давньогрецької й латинської мов, буквосполучення **au** звичайно передається через **ав**: *автентиний, автобіографія, автомобіль, автор, авторитет, автохтон, лавра, Аврора,*

Мавританія, Павло. У запозиченнях із давньогрецької мови, що мають стійку традицію передавання буквосполучення **au** шляхом транслітерації як **au**, допускаються орфографічні варіанти: *аудієнція і авдієнція, аудиторія і авдиторія, лауреат і лавреат, пауза і павза, фауна і фавна.*

Це пов'язано з тим, що українська «в» є переважно губно-губним звуком, як англійська W, а не губно-зубним, як V і В російська.

3. Кафедра і катедра, ефір і етер, міф і міт, Борисфен і Бористен

Буквосполучення th у словах грецького походження передаємо звичайно буквою т: *антологія, антропология, аптека, астма, бібліотека, католицький, театр, теорія, ортодокс, ортопедія, Амальтея, Прометей, Текля, Таїсія, Теодор.* У словах, узвичаєних в українській мові з ф, допускається орфографічна варіантність на зразок: *анафема і анатема, дифірамб і дитирамб, ефір і етер, кафедра і катедра, логарифм і логаритм, міф, міфологія і міт, мітологія, Агатангел і Агафангел, Афіни і Атени, Борисфен і Бористен, Демосфен і Демостен, Марфа і Марта, Фессалія і Тессалія та ін..*

Це пов'язано з традицією української мови передавати th у словах грецького походження через т, а не через ф. Зокрема, наші класики писали: «етер», «катедра», «Атени», «Демостен», «Голгота», «міт», тобто, звук «th» послідовно передавали через «т», а не через «ф». Леся Українка, наприклад, у драматичній поемі «Оргія» писала: «В Атенській академії купити двох лавреатів можна за обол». Ми маємо *Агатангела – не Агафангела Кримського, Тадея – не Фадея Рильського. В українському народі широко вживані імена Тодось, Текля.*

4. Варіативність и\і на початку слова

Варіативне написання *ірій і ирій, ірод і ирод*, а от индика немає.

И пишемо на початку окремих вигуків (ич!), часток (ич який хитрий), дієслова «икати» та похідного від нього іменника икання.

Це пов'язано з тим, що українська «и» м'якша за російську «ы». У дореволюційній кирилиці не дарма було три літери і/и/ы. Вони відповідали за три різних звуки.

5. Варіативне закінчення форми закінчення родового відмінка

Радості й радости, любові й любви, Білорусі й Білоруси.

Іменники на -ть після приголосного, а також слова кров, любов, осінь, сіль, Русь, Білорусь у родовому відмінку однини можуть набувати як варіант закінчення -и: *гідности, незалежности, радости, смерти, чести, хоробрости; крови, любви, осени, соли, Руси, Білоруси.*

Це пов'язано з тим, що в українській мові родовий і давальний відмінки історично мали різне закінчення. Тому «прояви ніжності», але «завдяки ніжності».

Також варто звернути увагу, що скорочені назви одиниць вимірювання пишемо без крапок: Б – байт, Вт – ват, км – кілометр, дм – дециметр, кБ – кілобайт, а також грн (гривня), млн (мільйон), млрд (мільярд), трлн (трильйон), смт (селище міського типу).

Важливо! У випадку усічення крапка зберігається

дол. (долар), коп. (копійка), тис. (тисяча).

Уживання фемінітивів

Закріплені в новому Українському правописі і фемінітиви. Це слова, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду. Наскільки важливі назви жінок для української мови? На те є дві групи причин: у площині мови як системи та у площині мови як засобу спілкування. На рівні мови як системи, тому, що в українській мові є категорія роду. Українська мова флективна, тобто частина значення слова припадає на закінчення (флексію) і тому, що є суфікси, що видозмінюють, уточнюють значення кореня.

На рівні мови як засобу спілкування, тому що половина суспільства – це жінки, а значить потрібні в мові і назви для них.

Фемінітиви – це не данина моді. Вони здавна властиві українській мові. Вони мають давню традицію, широко вживаються в усному мовленні, а в архівних текстах до 30-х років минулого століття можна часто натрапити на них навіть в офіційних звітах.

Використання фемінітивів у жодному разі не ображає та не принижує жінку, а навпаки – демонструє, що вона є повноцінно суб'єктна в процесах. Фемінітиви роблять жінок «видимими» у мові, сприяють успішності жінок, а це зміцнює економічний потенціал нашої країни. Окрім того, використовуючи фемінітиви, ми сприяємо зрушенню застарілої андроцентричної норми і допомагаємо мові відобразити важливі суспільні події. Також вони допомагають лаконічно висловити думку. Погодьтеся, сказати лікарка, депутатка набагато простіше і швидше, ніж пані лікар або пані депутат.

Фемінітиви утворюються за допомогою суфіксів **-к-**, **-иц-(я)**, **-ин-(я)**, **-с-** та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі.

Найуживанішим є суфікс **-к-**, бо він поєднуваний з різними типами основ: авторка, дизайнерка, директорка, редакторка, співачка, студентка, фігуристка та ін.

Суфікс **-иц-(я)** приєднуємо насамперед до основ на **-ник**: верстальниця, набірниця, порадиниця та **-ень**: учениця.

Суфікс **-ин-(я)** сполучаємо з основами на **-ень**: *кравчиня, плавчиня, продавчиня*, на приголосний: *майстриня, філологиня; бойкиня, лемкиня*. Також його сміливо можна додавати до основ **-ія**, **-логія**, **-лог** та утворювати назви жінок у сфері науки: *металургиня, зоологиня, філологиня*.

Суфікс **-ес-** рідковживаний: *дияконеса, патронеса, поетеса*.

Але що робити, якщо ви додали суфікс, а таке слово вже є, але з іншим значенням. Наприклад, слово пілот – це особа, яка керує літаком, а пілотка – це головний убір.

Маємо два варіанти. По-перше, вживати слово пілотка, розвиваючи його друге лексичне значення, адже багатозначних слів дуже багато в українській мові.

Другий спосіб додати інший суфікс, наприклад, *пілотеса*. Буває ж, що утворюване слово не милозвучне, або викликає недоречні асоціації. Тоді ми можемо використати запозичене слово, або ж вжити інший суфікс.

Якщо ж маємо кілька варіантів, наприклад, фотографка, фотографеса, фотографиня. Краще обрати найкоротший і найлегший для вимови варіант.

Цей суфіксальний спосіб творення назв жіночих професій не має перешкод, поширений в живому спілкуванні, за винятком окремих слів, в яких відповідний суфікс змінює лексичне значення, наприклад: секретар – секретарка, друкар – друкарка та деякі інші. Слово секретар означає людину за її офіційною посадою (найчастіше виборною), наприклад, секретар сільради, секретар правління і іменником секретарка не замінюється, хоч на цій посаді працює й жінка. А іменник секретарка означає дівчину або жінку, що працює технічним секретарем. Така ж лексична невідповідність спостерігається і в іменниках друкар – друкарка. Іменник друкар означає особу (і чоловіка, і жінку), що працює в друкарні, а словом друкарка називається жінка, яка друкує на друкарській машинці.

Суфікси -ш-, -их-, утворюючи фемінітиви, вносять до лексичного значення слова додатковий компонент: генеральша – це не жінка на генеральській посаді, дружина генерала, директорша – це дружина директора.

А слова повариха, ткачиха часто набувають і зневажливого. Тому краще вживати дружина ткача.

Від чого не треба утворювати фемінітиви?

- Якщо слово – це не назва істоти;
- Якщо у слові вже є значення жіночості, у тому числі виражене одним із згаданих раніше суфіксів (*б'ютівка, омбудсвумен*);

- Від іменників спільного роду, адже вони в контексті набувають чоловічого чи жіночого роду (*хороша/ хороший староста, голова; мала/малий сирота, плакса; ця/цей читача, писача*).

Варто розрізняти слова *колега, колежанка, колежанка*.

Колега – це людина, з якою ви працюєте, це іменник спільного роду, тому від нього ми не утворюємо фемінітив.

Коліжанка – це іменник з польської мови, який означає подругу, людину з якою ви не працюєте.

Колежанка – такого слова в українській мові не існувало донедавна, його почали утворювати ніби, поєднуючи перше і друге слово. Час покаже чи приживеться воно в українській мові чи ні.

А от іменник голова має 9 лексичних значень, у чотирьох із них воно є іменником спільного роду, бо позначає назви осіб: людину яка веде збори, керує установою, очолює державний орган чи просто є авторитетною і головною у чомусь. Фемінітиви тут утворювати непотрібно. Достатньо відобразити рід у закінченнях поєднаних прикметників чи дієслів:

- ❖ *Молодий голова сільради договорив із кимось по телефону.*
- ❖ *Голова зборів оголосила порядок денний.*
- ❖ *Голова уряду відкрила / відкрив засідання.*

Ми можемо використовувати фемінітиви у публіцистичному, розмовному стилях, але у офіційно-діловому стилі ми не можемо їх використовувати повноцінно. Звичайно, потрібен час щоб дослідити фемінітиви, належним чином відобразити їх у працях стилістики, нормативних документах, зокрема і у рубрикуванні професій.

Перевірте, наскільки добре ви знаєте новий український правопис.

1. Уже зовсім скоро обиратимемо на виборах:

- А. Пів-парламенту
- Б. Пів парламенту
- В. Півпарламенту

2. Яке з цих слів тепер можна писати з літерою **и на початку?**

- А. Индик
- Б. Ирод
- В. Интилігент

3. Персонаж «Гри престолів» Деснеріс походить із роду...

- А. Таргарійен
- Б. Таргаріен
- В. Таргарієн

4. Колишнього міністра фінансів ми називатимемо:

- А. Екс-міністр
- Б. Ексміністр
- В. Екс-Міністр

5. Слово проект тепер ми пишемо:

- А. проект
- Б. Проєкт
- В. Можна проект і проєкт

6. Хто ж не любить погортати на дозвіллі класичні британські романи? На обкладинці «Записок Піквіського клубу» тепер стоятиме прізвище...

- А. Дікенс
- Б. Діккенс

В. Діккінз

7. Половину тесту вже пройшли. Тепер рекламна... пауза чи павза?

А. Тільки павза

Б. Можна і павза, і пауза

В. Тільки пауза.

8. Зараз у тренді – білі кеди! Вони чудово комбінуються з...

А. Міні-сукнею

Б. Міні сукнею

В. Мінісукнею

9. Професор Келлі давав ВВС інтерв'ю у прямому...

А. Тільки в ефірі

Б. Тільки в етері.

В. Можна в ефірі, можна в етері.

10. Яке з цих слів написане з помилкою?

А. Гідности

Б. Священник

В. Кзязь Трубецькой

Г. Георг

11. Олена купила вчора багато продуктів у:

А) супер-маркеті

Б) супер маркеті

В) супермаркеті

12. Ігор привіз своїм друзям сувеніри з:

А) Афін

Б) Атен

В) усі відповіді правильні

13. Студенти чекали викладача :

А) пів години

Б) пів-години

В) півгодини

14. Ірина купила новий:

А) плеєр

Б) плеєр

В) плейєр

15. Утворіть фемінітиви від слів:

Репортер, філолог, поет, дослідник, адвокат, зоолог, мовознавець, поет,
лектор, куратор, педагог, пілот, винахідник, волейболіст, майстер, викладач.